

РЕЦЕНЗІЇ

Шевченко Л.І., д. філол. н.

"НА ПЕРЕХРЕСНИХ СТЕЖКАХ ЖИТТЯ ЗУСТРІЧАЛОСЯ БАГАТО ПРЕКРАСНИХ ЛЮДЕЙ..."

**(стаття-рецензія на книгу: Лисиченко Л.А. І на тім
рушникові... / Лідія Лисиченко : Спогади;**

Вст. ст. О. Маленко. – Х. : Вид-во "НТМТ" , 2012. – 274 с.)

Мемуаристика – жанр, сповнений ароматів життя. Поліваріантний структурно і тематично, мемуарний текст завжди персоніфікований, навіть за умови, коли автор свідомо чи несвідомо потрактовує події свого життя з погляду набутого пізніше досвіду.

Мемуаристика – відкритий, відвертий жанр. Треба мати сильний характер, щоб звернутися до подій минулих днів і не засиментальничати, не намагатися згладити, прикрасити обставини, в яких жив і приймав рішення.

Мемуаристика апелює до свого читача, до того, ритми серця якого зівпадають з ритмами серця автора, хто мислить у тому ж масштабі, співмірними етичними категоріями, бачить співвідносні ретроспективу і перспективу історії народу.

Мемуаристика – мало освоєний жанр у сучасному мовознавстві. Щасливий виняток становить хіба що мемуаристика Юрія Шевельова, деякі інші тексти філологів. Хоча мали б бути з нами і досвід, і розмисли, і моральні цінності патріархів української лінгвістики – Л.А. Булаховського, О.С. Мельничука, В.М. Русанівського, інших видатних філологів, які сформували контури портрету національної словесної науки нового часу.

Тим більшою подією в колі гуманітарної інтелігенції стали давно очікувані мемуари Лідії Андріївни Лисиченко "І на тім рушникові..." – харківського професора, вчителя, колеги і друга кожного слобожанського філолога. І всіх нас – друзів Л.А. Лисиченко.

Книга Л.А. Лисиченко – це тиха, сповідальна розповідь про все, що перейдено й пережито. На рушникові долі хрестиками подій відтворено "людину, часточку народу, який ставить перед собою завдання й реалізує їх у вигляді повсякденного життя", – як пише про свою мемуаристику автор [1, с. 7]. Але ще важливіше розуміти іншу сентенцію Л.А. Лисиченко, надзвичайно важливу для розуміння духовної сутності цієї благородної жінки: "І мої спогади не про мене, а про тих людей, ті події, в оточенні яких я жила, які впливали на мене, формували мене, допомагали в житті та праці, що є важливим складником нашого існування" [1, с. 7].

Люди ці – "Майстри й мудреці. Діди", а ще "Берегиня" – поетичний перифраз бабусі майбутнього професора Кулини (автор-філолог подає мовознавчий коментар "від лат. aquila – орел", а звідси й захоплене дідове – "Моя орлиця"). І. Півненки (рід, звідки вийшов батько Л.А. Лисиченко) – Андрій Кузьмич і його дружина, Тетяна Онисимівна Півненко. Зокрема, "Невтомний мандрівник і романтик" – батько, а ще – "мама для всіх, хто з нею спілкувався" – Тетяна Онисимівна, і "вірна любов. Борис Тимофійович Лисиченко", й усі добрі люди, вільні козаки і селяни, майстри своєї справи.

Частина перша мемуарів під назвою "Хай доброму роду не буде переводу (замість автобіографії)" складає мозаїку українського життя, з його традиціями і випробуваннями, народною мораллю, звичаями й соціальними обставинами, які "шліфують" людину. І найперше – прагненням знання й артистичності, і людської доброти, і порядності.

Л.А. Лисиченко не малює картинний образ сім'ї. В її спогадах ностальгія за рідними, які відійшли, переплетена з гордістю за те духовне, що вони лишили: "Мама – спокійна, врівноважена, домовита. Батько ж – запальний, але швидко "відходить", не схильний до господарства, готовий іти на край світу в пошуку нових місць, нових вражень, нових пригод. Єднало їх і звело до купи прагнення знань, інтелектуальної діяльності, артистизм" [1, с. 32]. Чи: "Усі діти Півненків мали

гарні голоси та співали в церковному хорі. Добру школу співу пройшов там і мій батько" [1, с. 31].

Контекст духовності, в якому відбуваються події "роду і народу", не просто присутній у тексті – це перший, основний вимір авторського світобачення, його домінанта. Чи йдеться про витоки українськості в ментальності Л.А. Лисиченко ("Коли в бабушки збиралися гості, за столом співали українських пісень: "Ой, хмелю, мій хмелю..." "Розпрягайтея, хлопці, коні...", "Ой, у лузі та ще й при березі...", "Їхали козаки із Дону додому...", "Поza лугом зелененьким...", "Закувала зозуленька в саду на помості..." й ін. Саме з бабушкиної хати я знаю багато народних пісень нашого краю. І люблю їх" [1, с. 26]), чи згадується про родинні, сповнені тепла події ("Після війни, коли всі дочки повернулись до Харкова, бабушка майже щонеділі збирала весь рід на обід. Обіди були прості, але дуже смачні, бо бабушка вміла смачно готувати. Її борщі для мене й досі неперевершені, а "коклет" таких, як у бабушки, я ніколи не їла. Готувала сирники, які пропарювала в сметані. Сирники вона робила із содою, тому вони були такі пухкі. Варила вона на молоці кашу: пшоняну, рисову або із суміші цих круп. У кашу бабушка збивала яйця із цукром і кришила яблука, заправляла її вершковим маслом. Це була надзвичайно смачна страва. Дуже гарні бабушка пекла пироги ("як рози!"), а на Пасху – паски") [1, с. 27].

Ця пасторальна картина слобожанського родинного життя асоціюється з традицією, що її вже запліднено в "Козацькому роду нема переводу" Дмитра Яворницького і в пекучих, до сліз, листовних спогадах про розкішні українські страви страдника-неокласика Михайла Драй-Хмари. Маємо й літературні аналогії – й у Максима Рильського, й у Михайла Стельмаха, й у кожного, хто торкається народної традиції єднання за столом, із хлібом й до хліба.

У Л.А. Лисиченко – особливий контекст. Звичайне людське тепло поєднується в її мемуарах із розумінням інтелігентом проблем життєпису свого народу, де довершена гармонія звичаєвості дисонує з тим, що "бабушка була неграмотна і все ображалася на батьків, які не віддали її до школи" [1, с. 27], або з тим, що "володіння землею сковувало ініціативу" Онисима

Півненка чи "зовсім позбавляло її, бо вся надія була на землю й усе життя було пов'язане з нею" [1, с. 29].

Рецензентові надзвичайно імпонує світогляд Л.А. Лисиченко, її моральні імперативи. Ось розповідь про Якова Григоровича Півненка, знану на Слобожанщині людину, революціонера, ім'ям якого "названо цукровий завод, де він працював, колгосп, вулицю" [1, с. 31]. Про цю людину, як свідчить Л.А. Лисиченко, "завжди з повагою згадували й у батьковій, і в маминій сім'ях" [1, с. 31]. Але коли "дедушка" майбутнього професора зауважив на "знаменитій фамілії", тоді ще молода дівчина відповіла, що "ім'я кожен повинен собі заробити сам" [1, с. 32]. І в цьому вся Лідія Андріївна Лисиченко – і тоді, й сьогодні.

Із особливою вдячністю і розумінням справжніх цінностей життя пише мемуарист про свою маму – "маму для всіх", "маму за вдачею", "нашу колодязянську сваху" (за словами родичів чоловіка), "рівну й уважну до всіх людину", "з почуттям власної гідності і з повагою до гідності співрозмовника". "Її я зобов'язана своїми успіхами і в навчанні, і в науці, і в громадському житті, і в сім'ї. Вона виховувала моїх дітей, допомагала навчатися, водила їх на музику, на малювання, на англійську мову і сама разом із ними набиралася знань", – промовляє Л.А. Лисиченко. І в цьому переліку характеристик людини і поціновуваної вдячності за допомогу розумієш пріоритети особистого життя людини.

Не можна не звернути уваги на форми слів "дедушка", "бабушка" в тексті українського філолога. Очевидно, що вживання їх не випадкове: авторові зовсім не потрібно лукавити, наближати оповідь до літературного стандарту, норми – пишеться і думається так, як було насправді, в цій сім'ї, у слобожанській традиції. І вживання висловів "гугля" (вузол волосся на потилиці), у хаті "од города" була долівка, "шпарувала" долівку, "прийшли" люди та ін. – все це покликання на солодкий час дитинства, ідентичності й особливої українськості такої милої серцю Слобожанщини.

Про Бориса Тимофійовича Лисиченка – "вірну любов", чоловіка і друга – пише мемуарист із достоїнством і

неприхованою ніжністю. Батько гарних дітей і любимих онуків, який у "двадцять два роки пройшов усю війну від початку до кінця, і не тільки пройшов сам, а й командував бійцями, відповідав зі їхнє життя" [1, с. 55], – чоловік Л.А. Лисиченко залишається у спогадах "людиною товариською й доброзичливою, незалежно від службового становища: без запобігання з начальством, без зверхності з підлеглими" [1, с. 58].

Для мемуариста, а ще більше для нас із вами, надзвичайно важливо, що Лідія Андріївна досконала не тільки у філологічній професії, але і сповнена моральних чеснот особистість і дружина. Подивіться, якими точними словами і в яких різних контекстах згадує вона чоловіка: "Серед товаришів-студентів він був добрий, товариський, викладач до нього, як до бойового офіцера, ставились із повагою і називали на ім'я та по-батькові" [1, с. 58]; "... автор [листа, колишній фронтовик – Л. Ш.] навіть не підозрював, наскільки мирною й миролюбивою людиною був його командир, наскільки важким був для нього воєнний шлях: чоловік ніколи не розповідав про війну, хіба що про якісь дотичні до неї випадки. Коли я про щось розпитувала, він відповідав, що "це було не для спогадів" [1, с. 58-59]; "Борис Тимофійович був батьком від природи. Він любив дітей – своїх і чужих. Умів із ними спілкуватися й бавитися. Він любив сім'ю, мене й дітей" [1, с. 61]; "Юність Бориса Тимофійовича була не "опалена війною", а вся обгоріла у війні" [1, с. 61]; "Мені найбільше запам'яталися ковзани, бо до одруження й перші роки по тому ми багато вільного часу проводили на стадіоні "Металіст"..., де на малому полі заливався каток" [1, с. 62]; "Він пішов із життя у сорок. Багато минуло років – ціле життя. Я відчувала невимовний біль втрати, коли так раптово не стало мого Бориса. Але він залишив мені двох прекрасних синів, залишив свою любов, теплий погляд, які й досі зігрівають мене" [1, с. 63].

Частина друга мемуарів ("І дитинство, і юність...") в самовизначенні автора – "імпресії", або "спогади", пов'язані з певними подіями, одягнені в "мовну матерію" [1, с. 65]. Калейдоскоп подій, у яких формується особистість, фрагменти складного життя, що випробовує на міцність, на характер, на людяність. "У дворі мого дитинства", "Оповідь про землю

Сибірську", "Харкове мій!", "Пам'ятають Альпи, Відень і Дунай... День Перемоги", "Велика Вітчизняна війна радянського народу" – неповний перелік "мозаїки" тернистого життєвого шляху. Автор-філолог вважає за необхідне уточнити, пояснити імпресіоністичний складник мемуарів, коли йдеться про дитинство (...не спогад, а враження, відбиток фрагмента доквілля, пов'язаний із зоровим враженням, звуком, відчуттям тепла чи холоду, дотику, смаку... [1, с. 65]), – імпресіоністичний складник властивий всім спогадам. Події в них спричиняють до роздумів, до персоніфікованого, завжди олюдненого погляду на світ. Ось спогад про 1935 рік, впорядкування дитячого майданчика в новобудові Південної залізниці по вул. Трінклера, 20 і зауваження мемуариста: "Але в цьому разі мова моя не про майданчик, а про тих людей, які без примусу та заклику вийшли впорядкувати двір, де живуть вони, їхні та чужі діти" [1, с. 67]. Або інша заувага щодо дитячих ігор й передвоєнного міського побуту Харкова: "Дружба наша виявлялася в тому, що ми приходили один одному на допомогу, причому з почуттям великої відповідальності" [1, с. 68]. І конкретний приклад про турботу при травмуванні взимку на санчатах.

Досвід соціалізації в суспільстві, де взірцевими були герої авіації – Чкалов, Байдуков і Беяков та полярний льотчик Водоп'янов, де героїка асоціювалася з трансибірським перельотом Валентини Гризодубової, Марини Раскової та Поліни Осипенко, де ім'я вченого Отто Юлійовича Шмідта "було в усіх на вустах, усі пізнавали його бороду на фото [1, с. 72], де "ми всі бігали вітати папанінців, коли вони у відкритій машині їхали від аеродрому..." [1, с. 73], дозволяє авторові пояснити важливість таких спогадів: "Усе це я розповідаю для того, щоб залишити пам'ять про те, чим жили звичайні люди, що їх хвилювало, про те, що їхні інтереси були високі й благородні" [1, с. 73]. Як, додамо, високою й благородною є розповідь про свій час і людей Л.А. Лисиченко.

Етика педагога і вченого не дозволяє Л.А. Лисиченко "переписувати", переінакшувати події, зміщувати акценти. В її мемуарах знаходимо власний, незаангажований погляд на події,

що хвилювали кожного в передвоєнний час – це і перші загальні вибори до Верховної Ради, і репресії.

Лідія Андріївна окреслює коло читання, властиве її поколінню і (що важливо для інтелігента!) не робить селекції з позицій сьогоднішнього дня – всі тексти, що сприяли становленню особистості, називаються з пошаною і вдячністю – це і Ч. Діккенс, і Дж. Свіфт, і М. Островський, і А. Макаренко, і А. Гайдар, інші автори. Мемуарист виходить із позиції, сформульованої, зокрема, у "Спогадах про майбутнє, або соцреалізм": "Не буду сперечатися з шановними критиками, які мають звичку спочатку створювати міфи про той чи той твір, письменника чи навіть цілий напрямок (той же соцреалізм), а потім, зі зміною кон'юнктури, з такою ж старанністю критикують і розвінчують їх. Мене в цьому разі цікавить позиція читача та її витоки, позиція, що зумовлює, читається певний твір чи ні" [1, с. 90].

Музика, театр згадуються автором не тільки подієво чи кризь призму улюблених творів. Автор пише своєрідну хроніку життя покоління, де не може бути однолінійності, поділу лише на контрастивні білий і чорний кольори, де сформований світогляд і тонка душевна організація бачать висвітлену спектром кольорів реальну дійсність і реальну історію свого краю.

Спогади про евакуацію до Сибіру у тепер вже дорослої жінки сповнені такої природної доброти, поваги і вдячності до людей, що прихистили, були разом, допомогли, дозволили врятуватися від фашистської навали і вижити, що знову і знову розумієш, який глибокий гуманістичний смисл мають написані Л.А. Лисиченко мемуари. Жодних нарікань на долю, жодного роздратування з приводу незручностей, непередбачуваних випробувань чи втрат – в усіх, хто зустрівся на життєвій дорозі, мемуарист знаходить гарні риси і вчинки: "Трагічні й важкі були часи, але добрі люди гуртувалися, ділили й горе, і радість, і тому перемогли все" [1, с. 121].

Мемуари Л.А. Лисиченко охоплюють весь перейдений досі життєвий шлях. Їх палітра широка, різноаспектність стосується "Харкова – міста мого життя", ролі міста в історії української

державності, економіки, науки й культури, стосується Великої Вітчизняної війни – трагедії, але й триумфу "війни нашого народу за свою Вітчизну". В діалозі зі своїм читачем професор Л.А. Лисиченко мудро підсумовує: "...не треба відхрещуватися від подвигу свого народу, а тим більше, сором'язливо опускати очі, що в усіх "світова", а в нас Вітчизняна. І пам'ятати треба не для ворожнечі, не для того, щоб безкінечно продовжувати тепер уже безплідні рахунки. А для того, щоб жити в мирі й у взаємній повазі з усіма народами і з повагою до пам'яті не тільки давньої, а й новітньої історії нашої держави" [1, с. 148].

"Університети нашого життя" – це той важливий розділ, який присвячено фаховому становленню професора Л.А. Лисиченко, передусім у Харківському університеті, "культовій" установі – "інтелектуальному осередку міста, через що саме слово мало магічну силу для дорослих, особливо для молоді" [1, с. 150]. Мемуарист пам'ятає і довірливо ділиться зі своїм читачем спогадами про повоєнний Харківський університет, його тодішнього ректора – ученого-астронома, академіка Миколу Павловича Барабашова, про вагання щодо вибору філологічного чи історичного факультету, про університетських викладачів (поіменно! з назвами дисциплін й особливостями викладання), студентів свого курсу (з особливою симпатією пише автор про фронтовиків – знову ж таки поіменно, в деталях життя і характерів).

Не можна не звернути уваги на вдячну пам'ять Л.А. Лисиченко про своїх наставників, – передусім Євдокію Гаврилівну Вербицьку (Пономаренко), під керівництвом якої майбутній знаний філолог виконала першу наукову працю й видала її у збірнику тез. Тепла розповідь тодішньої студентки про жінку, естетичну довершеність наукового керівника, поцінування фахової кваліфікації ("Її лекції були інформативні, науково виважені, змістовні" [1, с. 176]), рівно як й інших викладачів повоєнного Харківського університету – все, безумовно, говорить про постать і людські якості самої талановитої студентки.

Вдячністю пройняті спогади про Ф.П. Медведєва, О.М. Фінкеля, П.І. Мартем'янова – тих, хто викладав, навчався,

у кого по-різному склалися особисті долі, але всі вони складають життєпис університету і самої Лідії Андріївни.

Спогади про викладачів перетинаються з проблемами, що їх розв'язували (або аналізували) в мовознавстві повоєнного періоду, йдеться, зокрема, про теоретичну спадщину М.Я. Марра. Л.А. Лисиченко деталізує харківський контекст лінгвістичної дискусії 1950 року, проектуючи його на постулати марксистсько-ленінського вчення й особливості лінгвістичної методології, пов'язаної зі стадіальністю розвитку мов, їхнім схрещуванням, із розумінням мови як класового явища та ін. – питання, що розглядалися у площині маррівської теорії. Зрозуміло, позиція науковця спирається на критичний підхід до позитивів і негативів цієї теорії, де в інтерпретації Л.А. Лисиченко "псевдомарксистські положення вийшли з наукового обігу", "однак його лінгвістичні методи й підходи, пов'язані з теорією "єдиного глотогонічного процесу", вивчаються й досі" [1, с. 184].

Сторінки, присвячені навчанню й роботі в науці, можна читати безкінечно – вони як наукова і людська хроніка відображають час, об'єктивують історію нашого культурного пізнання, персоніфікують науку. На переконання рецензента, події, постаті, наукова історія харківського кола дослідників від повоєнного часу й до сьогодні знайшла на сторінках Л.А. Лисиченко прекрасне втілення. Для історії українського мовознавства це, вочевидь, неоціненний матеріал для роздумів і висновків.

Не менше захоплення викликає власна наукова історія Л.А. Лисиченко. Становлення її як ученого, декана факультету, завідувача кафедри, неперевершеного керівника аспірантів і докторантів, друга кожного, хто прагне знання й авторитетної підтримки – це історія, що потребує докладної і далеко не одної рецензії. В який період наукової творчості Л.А. Лисиченко не заглибиться – скрізь колеги, друзі, учні, яких талант мемуариста зігривас, підтримує і – завжди! – поцінує. Автор цих рядків також вважає себе другом Л.А. Лисиченко – її мовознавчі ідеї виразно впливали на моє становлення, Л.А. Лисиченко була

опонентом на моєму докторському захисті, ми перехрещуємося в ідеях, світогляді, зацікавленнях і друзях. А друзів і послідовників у мемуариста так багато – варто звернути увагу лише на фотографії, що супроводжують текст книги, або завершальні рядки пролюбимих, зовсім недавно захищених учнів К.Ю. Голобородька й О.О. Маленко. Скільки їх іще буде, талановитих і вдячних долі за те, що зустрілися з цією дивовижною жінкою. А ми всі чекатимемо продовження мемуарів.

1. Лисиченко Л.А. І на тім рушникові... / Лідія Лисиченко : Спогади; Вст. ст. О. Маленко. – Х. : Вид-во "НТМТ" , 2012. – 274 с.